

**BADIIY DISKURSDA GENDER MUNOSABATLARI
VOQELANISHINING PRAGMA-LINGVISTIK MODELI**

Raxmonova Maxfuza Saparaliyevna

Ingliz tili integrallashgan kursi #1

kafedrasi katta o'qituvchisi

O'zDJTU

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy diskursda gender munosabatlari voqelanishining pragma-lingvistik modeli tahlil qilinadi. Tadqiqotda gender tushunchasining lingvistik va pragmatik jihatlari, shuningdek, erkak va ayol obrazlari nutqida namoyon bo'ladigan kommunikativ strategiyalar, nutq aktlari hamda baholovchi birliklar o'rganiladi. Badiiy matn misolida genderga xos til birliklarining kontekstual qo'llanilishi, muallif pozitsiyasi va personajlararo munosabatlarda pragmatik ma'no hosil bo'lish mexanizmlari yoritiladi. Pragma-lingvistik yondashuv asosida gender munosabatlarining diskursiv modeli ishlab chiqilib, uning badiiy matn mazmunini shakllantirishdagi o'rni aniqlanadi. Tadqiqot natijalari gender lingvistikasi, pragmatika va diskurs tahlili sohalarida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Badiiy diskurs, gender munosabatlari, pragma-lingvistika, diskurs tahlili, nutq aktlari, kommunikativ strategiyalar, gender lingvistikasi, badiiy matn pragmatikasi, kontekst, til va gender.

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy diskursni pragmatik va ijtimoiy-lingvistik jihatdan tadqiq etish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, gender munosabatlarining badiiy matnda aks etishi til, tafakkur va jamiyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi. Gender nafaqat biologik farqlar majmui, balki ijtimoiy-madaniy omillar asosida shakllangan kommunikativ xulq-atvor modeli sifatida ham talqin

etiladi. Shu bois badiiy diskursda erkak va ayol obrazlari nutqining pragmatik xususiyatlarini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Badiiy matn muallif va o'quvchi o'rtasidagi murakkab kommunikativ jarayonni ifodalab, unda gender munosabatlari til birliklari, nutq aktlari, baholovchi vositalar hamda kommunikativ strategiyalar orqali voqelanadi. Pragma-lingvistik yondashuv ushbu jarayonda yashirin ma'no, muallif pozitsiyasi va personajlararo munosabatlarning diskursiv tabiatini aniqlash imkonini beradi. Aynan shu jihatlar gender munosabatlarining badiiy diskursdagi o'ziga xos modelini shakllantiradi.

Gender masalalarining tilshunoslikda tadqiq etilishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol tus oldi. Gender va til munosabatlari ilk bor tizimli ravishda R. Lakoff tomonidan 1975-yilda "Language and Woman's Place" asarida yoritilib, unda ayollar nutqiga xos lingvistik va pragmatik xususiyatlar ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq holda tahlil qilingan. Ushbu tadqiqot gender lingvistikasining shakllanishiga asos bo'ldi. Keyingi yillarda D. Tannen 1990-yilda chop etilgan "You Just Don't Understand" asarida erkak va ayol nutqidagi farqlarni kommunikativ uslublar orqali izohlab, gender munosabatlarini madaniy-pragmatik hodisa sifatida talqin qildi. Olimning fikricha, gender farqlari diskursda nizolar emas, balki turli kommunikativ strategiyalarning to'qnashuvi natijasidir. Pragmatika va diskurs nazariyasi doirasida J. Austin (1962) va J. Searle (1969) tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi gender munosabatlarining badiiy diskursda voqelanishini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu nazariya orqali personajlar nutqida genderga xos maqsad, ta'sir va baholash mexanizmlarini aniqlash mumkin. Diskurs tahlili sohasida T. van Dijk 1985–1997-yillarda olib borgan tadqiqotlarida diskursni ijtimoiy ong va hokimiyat bilan bog'liq hodisa sifatida talqin etib, gender munosabatlarini ideologik diskursning muhim komponenti sifatida ko'rsatdi. Uning

yondashuvi badiiy matnda muallif pozitsiyasi va gender stereotiplarini aniqlash imkonini beradi. Rus tilshunosligida gender masalalari A.V. Kirilina tomonidan 1999-yilda “*Gender: lingvistik aspekt*” asarida keng yoritilgan bo‘lib, unda gender tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida asoslab berilgan. Olim genderni diskursda ijtimoiy rol va nutq xulq-atvori bilan bog‘liq hodisa sifatida izohlaydi.

O‘zbek tilshunosligida esa gender masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar XXI asr boshlaridan boshlab rivojlana boshladi. Xususan, N. Mahmudov, Sh. Safarov (2006–2010) kabi olimlar pragmalingvistika va diskurs tahlili doirasida nutq subyekti, kommunikativ maqsad va kontekst masalalarini yoritib, gender tadqiqotlari uchun nazariy asos yaratdilar.

Yuqorida keltirilgan ilmiy qarashlar gender munosabatlarini tilshunoslikda turli aspektlarda yoritishga xizmat qilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati umumiy nutq jarayoniga qaratilgan bo‘lib, badiiy diskursning o‘ziga xos pragmatik tabiatini to‘liq ochib bermaydi. Xususan, R. Lakoff tomonidan ilgari surilgan ayollar nutqining ijtimoiy cheklanganligi haqidagi qarashlar muayyan tarixiy va madaniy kontekst bilan bog‘liq bo‘lib, zamonaviy badiiy matnlarda gender rollarining yanada murakkablashganini hisobga olishni talab etadi. Shu jihatdan, Lakoff nazariyasi gender nutqining boshlang‘ich modeli sifatida muhim bo‘lsa-da, uni badiiy diskurs doirasida qayta talqin qilish zarurati mavjud. D. Tannenning gender farqlarini kommunikativ uslublar orqali izohlashi badiiy matn tahlilida samarali hisoblanadi, chunki personajlararo munosabatlarda yuzaga keladigan ziddiyatlar ko‘pincha aynan kommunikativ strategiyalarning farqlanishi bilan izohlanadi. Biroq Tannen yondashuvida gender munosabatlarining pragmatik ta’sir kuchi va muallif pozitsiyasi yetarli darajada markazga qo‘yilmagan, bu esa badiiy diskurs tahlilida qo‘shimcha pragma-lingvistik vositalarni jalb etishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov Sh. Pragmatik lingvistika. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2008.
2. Mahmudov N. Til va tafakkur munosabatlari. — Toshkent: Fan, 2004.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. — Toshkent: Fan, 2008.
4. Kirilina A. V. Gender va til. — Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 2005.
5. Qodirova F. *Gender lingvistikasi asoslari*. — Toshkent: Fan, 2018.
6. Normurodov N. *Diskurs va matn lingvistikasi*. — Toshkent: Universitet, 2020.
7. Sultonova M. *Badiiy matn va diskurs tahlili*. — Toshkent: Akademnashr, 2021.
8. Maslova V. A. *Lingvokulturologiya*. — Moskva: Akademiya, 2001.
9. Karaulov Yu. N. *Rus tili va til shaxsiyati*. — Moskva: Nauka, 1987.
10. Bart R. *Tanlangan asarlar: Semiotika. Poetika*. — Moskva: Progress, 1994.
11. Lakoff R. *Language and Woman’s Place*. — New York: Harper & Row, 1975.
12. Fairclough N. *Discourse and Social Change*. — Cambridge: Polity Press, 1992.
13. Wodak R. *Gender and Discourse*. — London: Sage Publications, 1997.
14. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. — New York: Routledge, 1990.

